GEOPOLÍTICA, COOPERACIÓ REGIONAL I POLÍTICA DE SEGURETAT I DEFENSA

La cooperació regional als Balcans occidentals: el Procés de Berlín i la iniciativa Balcans Oberts

Engjellushe Morina

Cimera de la iniciativa Balcans Oberts a Ohrid, Macedònia del Nord, el 8 de juny de 2022. Hi assisteixen el president de Sèrbia, Aleksandar Vučić, el primer ministre de Macedònia del Nord, Dimitar Kovacevski, el primer ministre d'Albània, Edi Rama, i el primer ministre de Montenegro, Dritan Abazovic. Fotografia: Georgi Licovski/EFE/EPA

Després que l'aleshores president de la Comissió Europea, Jean-Claude Juncker, declarés el 2015 que no hi hauria una ampliació de la UE sota el seu mandat, [1] els països balcànics van ser conscients que les seves perspectives de formar part de la UE s'havien estroncat. La regió ocupa una posició geopolítica crucial, no només per la proximitat a la UE, sinó també perquè fa de pont entre l'Europa occidental i l'Orient Mitjà. La zona, que inclou Albània, Bòsnia i Hercegovina, Kosovo, Montenegro, Macedònia del Nord i Sèrbia, té una història llarga i complexa, marcada per les tensions ètniques i l'agitació política, que s'estén fins als nostres dies. La UE ha tingut un paper fonamental en l'estabilització de la regió, la promoció de la pau i l'impuls del desenvolupament econòmic mitjançant iniciatives de cooperació regional i la seva eina de política exterior més poderosa: el procés d'ampliació.

La regió, en el marc del procés d'ampliació des de la Cimera de Zagreb del 2000 [2] i la

posterior Cimera de Tessalònica del 2003, [3] s'ha integrat a la UE de diverses maneres, tot i que cap dels sis països ha assolit la plena adhesió. El Pacte d'Estabilitat per al Sud-est d'Europa, que es va posar en marxa el 1999 a Sarajevo, pretenia acostar els Balcans occidentals a la UE mitjançant un marc de diàleg polític, cooperació econòmica i perspectives d'adhesió. Aquesta iniciativa va marcar l'inici d'un esforç sostingut de la UE per integrar la regió, aprofitant la cooperació regional com a eina per a la pau i el desenvolupament.

En les últimes dècades s'han fet diversos esforços per fomentar la cooperació i l'estabilitat regionals. Iniciatives com el Pacte d'Estabilitat i l'Acord Centreeuropeu de Lliure Comerç (CEFTA) pretenien integrar econòmicament i políticament els països balcànics. No obstant això, aquests esforços es van veure sovint limitats per desacords polítics i pels diferents nivells de compromís dels països participants. El Procés de Berlín, [4] iniciat el 2015, i més endavant la iniciativa Balcans Oberts del 2019, [5] anomenada inicialment "mini Schengen", es basen en aquests intents anteriors i intenten superar els reptes del passat mitjançant un plantejament més centrat i pràctic.

> Els Balcans ocupen una posició geopolítica crucial per la proximitat amb la UE i perquè fan de pont entre l'Europa occidental i l'Orient Mitjà

Aquest article explora el context politicoeconòmic, les àrees clau de cooperació, els reptes i les perspectives de la cooperació regional liderada per la Unió Europea als Balcans occidentals mitjançant el Procés de Berlín. A més, examina les similituds i les divergències entre el Procés de Berlín i un altre instrument de cooperació regional, la iniciativa Balcans Oberts, i analitza fins a quin punt aquests enfocaments han ajudat la regió a integrar-se a la UE o bé han representat un obstacle.

Vies de cooperació regional: el Procés de Berlín en comparació amb els Balcans Oberts

L'estratègia de la UE per als Balcans occidentals es basa en els principis d'estabilitat, seguretat i prosperitat econòmica, amb una via clara cap a la integració a la UE dels països implicats. El Procés de Berlín és un exemple d'aquest plantejament, centrat en la cooperació i la connectivitat regionals. Aquesta iniciativa intergovernamental, posada en marxa pel Govern alemany el 2014 sota el lideratge de la cancellera Angela Merkel, pretén potenciar la integració econòmica regional, el desenvolupament d'infraestructures i la cooperació política per accelerar el procés d'adhesió a la UE.

El Procés de Berlín inclou cimeres anuals en les quals líders dels Balcans occidentals, funcionaris de la UE i representants dels estats membres de la UE debaten sobre els avenços i esbossen objectius futurs. Entre les iniciatives clau d'aquest procés hi ha

l'Agenda de Connectivitat, [6] que pretén millorar les xarxes de transport i energia; la creació de l'Oficina Regional de Cooperació Juvenil (RYCO) [7] per promoure la reconciliació i la participació dels joves, i l'establiment d'un Mercat Regional Comú (CRM). Es podria dir que el Procés de Berlín, creat pels estats membres de la UE que donen suport a l'ampliació de la Unió Europea a la regió, té un marc institucional clar i actua sobre la base de la igualtat i el consens. Per exemple, l'últim acord sobre les quatre llibertats i també la declaració d'energia [8] van ser subscrites i signades pels sis països dels Balcans occidentals, el novembre del 2022, amb l'objectiu de reforçar el mercat regional comú.

En canvi, la iniciativa Balcans Oberts té com a objectiu aconseguir un marc de cooperació regional per fomentar la integració econòmica entre els països balcànics amb plantejaments afins. Promoguda el 2019 pels líders de Sèrbia, Albània i Macedònia del Nord, està dissenyada per millorar el comerç, la mobilitat i l'estabilitat regional. La iniciativa Balcans Oberts és, en molts aspectes, un projecte local, amb l'inconvenient que no ha aconseguit incloure els sis països de la regió i no disposa del marc institucional en què es basa el Procés de Berlín.

Observadors i experts s'han mostrat dividits a l'hora de valorar el Procés de Berlín i la iniciativa Balcans Oberts, atès que alguns consideren que aquesta última iniciativa és complementària [9] del Procés de Berlín i de la cooperació regional que pretén acostar els sis països a la UE, mentre que d'altres opinen que "no només és un projecte imprudent, sinó també perillós". [10] L'argument principal a favor del Procés de Berlín per contraposició a la iniciativa Balcans Oberts per impulsar la cooperació regional és que té el potencial de restaurar la credibilitat cada cop més minsa de la UE als Balcans occidentals. [11]

Àrees de cooperació en les quals se centra el Procés de Berlín

Segons la idea principal del projecte europeu, la integració econòmica és la pedra angular de la cooperació regional liderada per la UE als Balcans occidentals. La UE ha bregat incansablement per crear un mercat comú a la regió, promoure el comerç i la inversió i donar suport als països balcànics en els seus esforços de descarbonització per assolir la neutralitat climàtica el 2050. [12] En aquest sentit, han estat crucials els esforços per harmonitzar les normatives, reduir les barreres comercials i millorar les infraestructures. Per exemple, el Mercat Regional Comú (CRM) [13] busca crear un mercat comú a la regió i alinear les polítiques i les normatives comercials dels països dels Balcans occidentals amb les normes de la UE, la qual cosa facilitaria el comerç transfronterer i atrauria la inversió estrangera.

A més, la iniciativa del Mercat Regional Comú, llançada el 2020 durant la Cimera de Sofia mitjançant una declaració [14] a la qual van donar suport els sis caps de govern, també té l'objectiu d'aprofundir en la integració econòmica, amb la inclusió d'altres àmbits a part del comerç, com la inversió, l'economia digital, la competitivitat i la innovació. Inicialment com a part de l'Espai Econòmic Regional (EER), amb el suport del Pla d'acció plurianual (PAP)

[15] avalat i subscrit pels sis països, el Mercat Regional Comú pretén impulsar la creació d'una zona de lliure mercat a la regió i preparar-la per a l'entrada al mercat únic de la UE.

D'altra banda, l'Agenda de Connectivitat en el marc del Procés de Berlín ha prioritzat el desenvolupament d'infraestructures. Hi ha en marxa grans projectes, com ara la construcció d'autopistes, de ferrocarrils i de gasoductes energètics que uniran els Balcans occidentals amb la UE. Aquests projectes no només milloren la connectivitat regional, sinó que també augmenten les oportunitats econòmiques i la mobilitat dels habitants de la regió. Alhora, l'enfocament del Procés de Berlín també se centra en les transformacions econòmiques mitjançant el suport a àmplies reformes de l'estat de dret als sis països, centrades a millorar l'entorn empresarial, millorar la competitivitat i garantir el desenvolupament sostenible. Aquestes reformes són vitals per atreure inversions i fomentar el creixement econòmic.

> La UE ha bregat incansablement per crear un mercat comú a la regió dels Balcans occidentals, promoure el comerç i la inversió i donar suport als països balcànics en els seus esforços de descarbonització

No obstant això, conscients dels problemes polítics i bilaterals pendents que tenen alguns dels països de la regió, en el marc del Procés de Berlín s'han fet esforços polítics per impulsar l'aplicació de les quatre llibertats de mercat de la UE. Fins ara, els parlaments de cinc dels sis països balcànics han aprovat les quatre llibertats, tot i que encara falta l'adhesió de Bòsnia i Hercegovina. En particular, hi ha altres conflictes bilaterals que dificulten la cooperació regional i l'aplicació plena dels acords assolits en el marc del Procés de Berlín. Els principals obstacles són el contenciós no resolt entre Kosovo i Sèrbia, i la manca de reconeixement de Kosovo tant per part de Sèrbia com de Bòsnia i Hercegovina.

Esforços polítics per impulsar la cooperació regional

Les disputes bilaterals i altres divergències polítiques a la regió són un veritable perjudici per a la cooperació regional, que és l'objectiu del Procés de Berlín, i, subsegüentment, de la iniciativa Balcans Oberts. Tot i això, el plantejament de la UE ha estat doble: impulsar la integració intraregional i preparar els països de la regió per a una integració més fluida a la UE en el futur. La condicionalitat de la Unió Europea en aquest sentit ha estat molt útil, sobretot en aquesta regió de convulsions polítiques i econòmiques contínues.

El 2011, amb el suport d'una resolució del Consell de Seguretat de les Nacions Unides, es va establir un nou procés de diàleg destinat a trobar una solució al conflicte no resolt entre Kosovo i Sèrbia, a càrrec de l'Oficina de l'Alt Representant de la Unió Europea per a Afers Exteriors i Política de Seguretat. El procés de diàleg ha estat vinculat estretament a les

perspectives d'ambdós països d'adherir-se a la UE. Sense solucionar la disputa, no hi pot haver avenços en la integració a la UE, o, si més no, les perspectives d'adhesió plena continuaran sent febles.

El procés de diàleg segueix el seu curs, però una solució duradora està més lluny que mai. En els últims mesos i anys, el conflicte entre Kosovo i Sèrbia s'ha intensificat i els incidents esporàdics, fins i tot violents, [16] han estat nombrosos. Aquesta disputa es considera la més perjudicial per a la integració de la regió a la UE. Així i tot, els esforços per salvar les diferències han estat nombrosos. Els acords recents en el marc del Procés de Berlín sobre les quatre llibertats, subscrits pels caps de govern i adoptats per ambdós parlaments, són un pas en la bona direcció. Acords similars, sempre que siguin aprovats i aplicats pels sis països, disminuiran les possibilitats que hi hagi "guerres comercials" entre Kosovo i Sèrbia, i entre Kosovo i Bòsnia i Hercegovina, [17] i obriran el camí cap a una integració econòmica i política més fluida.

Des de la dissolució de Iugoslàvia, la regió continua patint conflictes sense resoldre. És per això que no n'hi ha prou amb centrar-se en la integració econòmica sense tenir en compte altres aspectes socials per preparar la regió per a una integració més estreta a la UE. El Procés de Berlín ha incorporat al seu plantejament la reconciliació i la resolució dels problemes del passat amb la finalitat de fomentar la pau i l'estabilitat duradores a la regió.

Cooperació social i cultural

Conscient de la importància de la integració social i cultural de la regió, la Unió Europea ha volgut fomentar la pau i la cooperació mitjançant diferents iniciatives. S'han posat en marxa nombrosos programes d'aquest tipus per promoure el diàleg intercultural, l'educació i el suport a la societat civil. En el context del llegat de conflictes interètnics als Balcans occidentals, els esforços necessaris per promoure la reconciliació i la comprensió mútua es consideren primordials per a la pau duradora. Precisament amb aquest objectiu es va crear l'Oficina Regional de Cooperació Juvenil (RYCO) en el marc del Procés de Berlín, sobretot per facilitar l'intercanvi intercultural, el diàleg i la cooperació entre joves de diferents orígens ètnics.

A més de l'Oficina Regional de Cooperació Juvenil, la UE ha donat suport a nombrosos programes i intercanvis educatius que han posat en relleu que l'educació té un paper vital en la construcció de societats cohesionades a la regió. En aquest sentit, són molt populars programes educatius com Erasmus+, que permet que els estudiants dels Balcans occidentals vagin a estudiar a països de la UE i viceversa. Aquests intercanvis fomenten la comprensió mútua, estableixen xarxes i milloren les capacitats i l'ocupabilitat. La societat civil i la llibertat dels mitjans de comunicació són dos altres àmbits en què la Unió Europea s'ha mostrat ferma i persistent a l'hora de donar-hi suport. Atès que una societat civil dinàmica i uns mitjans de comunicació lliures són factors essencials per al desenvolupament democràtic, la UE ha prestat suport a diferents grups de la societat civil i a mitjans de comunicació independents de la regió, alhora que ha fomentat la transparència, la rendició de comptes i la protecció dels drets humans.

Diversos joves dels Balcans occidentals es troben a la Conferència RYCOgnized Vision, organitzada per l'Oficina Regional de Cooperació Juvenil (RYCO) en el marc del Procés de Berlín. L'esdeveniment va reunir més de 250 participants el 24 de novembre de 2023 a Sarajevo (Bòsnia i Hercegovina) incloent-hi representants d'institucions, organitzacions internacionals i regionals i delegacions de la Unió Europea, que van coincidir amb professors, educadors i estudiants de secundària. Aquesta conferència és una plataforma clau per avançar en la cooperació regional, l'empoderament dels joves i la construcció de pau als Balcans occidentals a través del diàleg intercultural. Fotografia: RYCO

Reptes, obstacles i oportunitats

Tanmateix, malgrat avenços importants, la cooperació regional als Balcans occidentals liderada per la UE s'enfronta a nombrosos reptes i obstacles. En primer lloc, persisteixen la inestabilitat política i el nacionalisme a la regió; si bé han adoptat una forma diferent, encara són molt presents. Així, doncs, aquesta inestabilitat política crònica i l'auge dels sentiments nacionalistes continuen plantejant reptes importants perquè la pau i la prosperitat puguin ser duradores. Fins ara, la presència de tots dos fenòmens ha impedit avançar cap a la integració a la UE.

A més, els països dels Balcans occidentals continuen enfrontant-se a disparitats econòmiques rellevants i a diferències de desenvolupament en comparació amb els estats membres de la UE, cosa que planteja un repte significatiu per a la regió. Les altes taxes d'atur, sobretot entre els joves, i els desequilibris econòmics regionals exigeixen esforços i

inversions constants per esmenar aquestes deficiències. D'altra banda, la corrupció i la governança continuen sent problemes omnipresents, que minen la confiança en les institucions i frenen el desenvolupament. La manca d'estat de dret i de bona governança dificulta encara més la cooperació interregional. En darrer lloc, en el context geopolític actual, les influències externes exercides per altres actors als Balcans, entre ells Rússia i la Xina, compliquen sens dubte el camí de la regió cap a la integració a la UE i la cooperació regional.

No obstant això, malgrat tots aquests reptes, la cooperació regional impulsada per la UE als Balcans occidentals ha tingut èxits notables i resultats positius. Per citar-ne alguns, les iniciatives de connectivitat regional han afegit millores significatives gràcies als projectes d'infraestructures. La construcció d'autopistes, ferrocarrils i interconnexions energètiques ha facilitat el comerç, la mobilitat i el creixement econòmic. Per exemple, l'"autopista de la pau", que uneix Niš a Sèrbia amb Pristina a Kosovo, i l'autopista que connecta Pristina i Tirana, a Albània, són un pas simbòlic i pràctic cap a la integració regional.

> La inestabilitat política i l'auge dels sentiments nacionalistes plantegen reptes per una pau i una prosperitat duradores

A més, les reformes econòmiques, tot i que són escasses, han afavorit un augment de la inversió i del creixement econòmic en algunes zones. La regió dels Balcans occidentals ha experimentat un augment de la inversió estrangera directa, impulsada per la millora de l'entorn empresarial i de la connectivitat. El desenvolupament de zones industrials i parcs tecnològics també ha contribuït a la diversificació econòmica.

La iniciativa Balcans Oberts

La iniciativa Balcans Oberts es va constituir oficialment mitjançant un acord trilateral entre Albània, Macedònia del Nord i Sèrbia. Entre els seus objectius principals, hi figura la integració econòmica per facilitar la lliure circulació de béns, serveis, capitals i persones entre els estats membres. La cooperació política és un altre objectiu adreçat a reforçar els lligams polítics entre els estats participants afins. I, en última instància, la iniciativa pretenia, si més no decorativament, fomentar l'entesa i la cooperació mitjançant diversos intercanvis socials, culturals i educatius. Igual que el Procés de Berlín, en abordar aquests objectius, la iniciativa Balcans Oberts tenia la intenció de crear una regió més unificada i pròspera, però, a diferència del Procés de Berlín, fins ara no ha aconseguit incloure els sis països balcànics.

Els membres fundadors de Balcans Oberts —Albània, Macedònia del Nord i Sèrbia— estaven retòricament molt compromesos amb aspectes similars als del Procés de Berlín, com el Mercat Regional Comú i les quatre llibertats, que al final haurien d'haver conduït a l'adhesió de la regió a la UE. Però la iniciativa no era integradora, ja que no incloïa Kosovo, Montenegro i Bòsnia i Hercegovina. La iniciativa Balcans Oberts no ha aconseguit obtenir

el suport de tots els països de la regió, [18] ni tampoc dels estats membres de la UE. La iniciativa ha rebut el suport dels Estats Units, però s'ha hagut d'enfrontar a un gran escepticisme per part d'Alemanya i del Parlament Europeu, que va emetre una resolució en la qual expressava fortes reserves sobre la iniciativa. [19]

Tot i això, els beneficis econòmics de l'aliança Balcans Oberts es van presentar com a beneficis multidimensionals. En crear un mercat únic d'aproximadament dotze milions de persones, la iniciativa pretenia atreure inversions estrangeres i potenciar el comerç interregional. Entre les principals projeccions econòmiques, hi figuraven la facilitació del comerç i la reducció dels retards duaners i fronterers, la qual cosa donaria lloc a un comerç més ràpid i eficient entre els estats membres. També es destacaven les oportunitats d'inversió, en el sentit que un mercat més integrat proporcionaria una destinació d'inversió més àmplia i atractiva tant per als inversors regionals com per als internacionals. I, en darrer terme, la mobilitat de la mà d'obra: el foment de la circulació fluida i ràpida dels treballadors a través de les fronteres ajudaria a resoldre l'escassetat de mà d'obra i els desajustos de qualificacions, i impulsaria la productivitat en els tres estats participants. Es preveia que aquests beneficis econòmics impulsarien el creixement i el desenvolupament, i ajudarien els estats participants a assolir un nivell de vida més alt i més resiliència econòmica.

Malgrat els objectius prometedors, la iniciativa Balcans Oberts s'ha hagut d'enfrontar a diversos reptes. A causa de les contínues tensions polítiques i les disputes polítiques persistents, la iniciativa no ha aconseguit incloure els sis països balcànics, la qual cosa ha representat un obstacle des del principi. Això, a la llarga, ha tingut conseqüències, com ara la manca de cooperació i confiança entre els estats membres. Crítics i observadors sostenen que la iniciativa pot haver estat massa ambiciosa i qüestionen la voluntat política dels estats participants a l'hora de comprometre's plenament amb els seus objectius. L'ex vice primer ministre de Montenegro va considerar que la iniciativa era poc transparent, mancada d'inclusivitat, i que podia obstaculitzar l'objectiu principal de Montenegro: la integració a la UE. [20] La presidenta de Kosovo va qualificar la iniciativa d'excloent [21] i va expressar el seu escepticisme sobre si Kosovo seria tractat amb igualtat de condicions.

> La iniciativa dels Balcans Oberts pretenia atreure inversions estrangeres i potenciar el comerç interregional, però no ha aconseguit incloure els sis països balcànics, la qual cosa ha representat un obstacle des del principi

La preocupació per l'exclusió de Kosovo i Bòsnia i Hercegovina posa de manifest les possibles llacunes de la inclusió regional. Edi Rama, primer ministre d'Albània, va declarar el juliol de 2023 que "la iniciativa Balcans Oberts ja ha complert la seva missió; ara toca centrar-se en el Procés de Berlín". [22] Després dels comentaris de Rama, no es van aclarir les perspectives d'aquesta iniciativa. El seu futur depèn encara del compromís sostingut dels estats participants i de l'èxit en la consecució dels objectius. Malgrat que aquesta

iniciativa ha tingut el suport dels Estats Units des que es va crear, els líders de les institucions europees no s'han mostrat mai disposats a subscriure-la, tot i que els funcionaris europeus no han negat que pogués complementar el Procés de Berlín pel seu caràcter local. Tanmateix, la manca d'inclusivitat no és un bon auguri per al seu futur.

Perspectives de futur de la cooperació regional

El futur de la cooperació regional liderada per la UE als Balcans occidentals és prometedor, amb possibilitats d'una integració i d'un desenvolupament més amplis. La perspectiva d'adhesió a la UE continua sent un fort incentiu per als Balcans occidentals i és un impuls per avançar en la cooperació regional, incloses les reformes de la governança i del desenvolupament econòmic, que són crucials per avançar en el procés d'adhesió a la UE. El compromís de la Unió Europea amb la regió, refermat a les cimeres de Zagreb i Tessalònica, subratlla la importància d'aquest objectiu.

D'altra banda, en àmbits polítics emergents com la transformació digital, l'agenda verda, les tecnologies netes i la resiliència climàtica, els Balcans occidentals poden tenir moltes possibilitats d'impulsar el desenvolupament sostenible i una integració més estreta amb la UE. Iniciatives com l'Agenda Verda per als Balcans occidentals [23] tenen l'objectiu de promoure la sostenibilitat mediambiental i abordar els reptes climàtics. Per exemple, projectes com la transició cap a una agenda verda seran impossibles d'aplicar sense una cooperació regional sòlida. Per això, és imperatiu que la visió a llarg termini per als Balcans occidentals impliqui la creació d'una regió estable, pròspera i plenament integrada a la UE. Això exigeix un esforç sostingut de cooperació regional, [24] desenvolupament econòmic, reformes de la governança i reconciliació. El suport i el compromís continus de la UE seran vitals per assolir aquesta visió.

Reflexions finals

La cooperació regional liderada per la UE als Balcans occidentals ha estat decisiva per promoure l'estabilitat, el desenvolupament i la integració. A través d'iniciatives com el Procés de Berlín, la UE ha facilitat la integració econòmica, la cooperació política i el desenvolupament social de la regió. Tot i que persisteixen els reptes, s'han fet avenços significatius en àmbits com les infraestructures, la governança i la connectivitat regional. Les perspectives per als Balcans occidentals són prometedores, amb el suport continuat de la UE i un compromís compartit amb la pau i la prosperitat. El camí que encara s'ha de recórrer pot resultar feixuc en el context geopolític actual, amb l'agressió russa a Ucraïna com a teló de fons. Per arribar a una visió d'estabilitat duradora, els països de la regió també han de prendre totes les mesures possibles per integrar-se a la UE, alinear-se amb les polítiques de la Unió, inclosa la política exterior i de seguretat, i centrar-se en les reformes internes.

La iniciativa Balcans Oberts hauria pogut impulsar la cooperació regional, atès que representava els esforços d'un projecte autòcton que hauria prosperat a la regió si hagués estat integrador i hagués funcionat sobre la base de la igualtat, però no disposava de

l'estructura adequada ni del suport de les principals parts interessades. En canvi, la cooperació regional liderada per la UE, arrelada en la condicionalitat de l'adhesió a la UE, promet portar la pau i la prosperitat duradores a una regió que fa temps que està marcada pel conflicte i la divisió. No obstant això, fins ara, es considera que les iniciatives liderades pel Procés de Berlín se centren massa a *acostar* la regió a la UE, i no necessàriament a *integrar-la-hi*. La integració econòmica interregional corre el risc d'allunyar la regió de les perspectives d'adhesió a la UE, en contra dels objectius establerts.

REFERÈNCIES I NOTES

1 — Schimmelfennig, F. (2015). "Juncker's enlargement standstill threatens the EU's credibility". Friends of Europe, 12 de novembre de 2015. Disponible en línia.
2 — Vinci, A. (2000). "EU and Balkan leaders hold key summit". CNN. 24 de novembre de 2000.
3 — Comissió Europea (2003). "EU-Western Balkans Summit Thessaloniki Declaration". C/03/163. Thessaloniki, 21 de juny de 2003. Disponible en línia.
4 — Per a més informació, consulteu el lloc web del Procés de Berlín.
5 — Wunsch Gaarmann, M. (2022). "The 'Open Balkan' Initiative Complements the Berlin Process". German Institute for International and Security Affairs (SWP). Disponible en línia.
6 — Hackaj, A.; Hackaj, K. (2019). "Berlin process: implementation of connectivity and institutional governance". Fòrum de Connectivitat de Tirana. Sèrie d'informes sobre el Procés de Berlín 4/2019. Institut de Cooperació i Desenvolupament. Tirana, març de 2019. Disponible en línia.
7 — Per a més informació, consulteu el lloc web de RYCO.
8 — Comissió Europea (2022). "Berlin Process Summit: EU announces €1 billion energy support package for the Western Balkans and welcomes new agreements to strengthen the Common Regional Market". Comunicat de premsa. Berlín, 3 de novembre de 2022. Disponible en línia.
9 — Wunsch Gaarmann, M. (2022). "The 'Open Balkan' Initiative Complements the Berlin Process". German Institute for International and Security Affairs (SWP). Disponible en línia.
10 — Joseph, E. P. (2022). "Open Balkan(s) is Not Just Unwise. It's Dangerous". Balkan Investigative Reporting Network (BIRN). Balkan Insight. Disponible en línia.
11 — Vulović, M. (2022). "The Berlin Process in the Western Balkans: Big Ideas, Difficult Implementation". SWP Comentari 2022/C 70. German Institute for International and Security Affairs (SWP). Disponible en línia.
12 — Comissió Europea (2020). "Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans". Brussel·les, 6 d'octubre de 2020. Document de treball del personal de la Comissió. Disponible en línia.

13 — Comissió Europea “The Western Balkans Common Regional Market – a catalyst for deeper regional economic integration and a stepping stone towards EU Single Market”. Policy Highlights. Direcció General de Política de Veïnatge i Negociacions d’Ampliació (DG NEAR). Per a més informació, consulteu el lloc web de la Comissió.
14 — Consell de Cooperació Regional (2020). “Western Balkans leaders Declaration on Common Regional Market”. Acord dels líders dels sis països dels Balcans occidentals durant la Cimera de Sofia. Sofia, 9 de novembre de 2020. Disponible en línia.
15 — Consell de Cooperació Regional (2017). “Multi-annual Action Plan for a Regional Economic Area in the Western Balkans Six”. Document de la reunió. Trieste, 12 de juliol de 2017. Cimera del Procés de Berlín. Disponible en línia.
16 — Morina, E.; Ruge, M. (2023). “Violence in North Kosovo: How the EU and the US can break the cycle”. Consell Europeu de Relacions Exteriors (ECFR). Disponible en línia.
17 — Bonomi, M.; Nechev, Z. (2022). “Regional and EU Integration of the Western Balkans: Beyond a Two-Track Approach”. Institut d’Assumptes Internacionals (IAI). Disponible en línia.
18 — Fetahu, K. (2021). “Open Balkan project of no interest to Kosovo”. Prishtina Insight (PI). Disponible en línia.
19 — Argumentum (2022). “EP’s Resolution expressed strong reservations towards “Open Balkans””. Tirana, 24 de novembre de 2022. Argumentum.al. Disponible en línia.
20 — Popović, S. (2022). “Montenegro: Ministry of European Affairs published analysis on Open Balkan”. European Western Balkans, 28 de novembre de 2022. Disponible en línia.
21 — Si, N. (2022). “Osmani: Open Balkan wouldn’t treat Kosovo as an equal partner”. Euronews Albania. 2 de juny de 2022. Disponible en línia.
22 — Taylor, A. (2023). “Rama: Open Balkan fulfilled its mission, time to focus on Berlin Process”. Euractiv. 3 de juliol de 2023. Disponible en línia.
23 — Comissió Europea (2023). “Implementing a Green Agenda for the Western Balkans”. Disponible en línia.
24 — Németh, F. (2022). “Western Balkans. From the Berlin Process to the Open Balkan Initiative. Prospects for the Accession Process”. Anuari de l’Institut Europeu de la Mediterrània 2022. Visió geogràfica general – Balcans occidentals. Disponible en línia.

Engjellushe Morina

Engjellushe Morina és investigadora sènior del programa Wider Europe al think tank Consell Europeu de Relacions Exteriors (ECFR): concretament, treballa a l'oficina de l'ECFR a Berlín. La seva feina se centra en la geopolítica de l'ampliació de la UE, les relacions entre Kosovo i Sèrbia i els aspectes geopolítics de l'Agenda Verda. Té una àmplia experiència de recerca i treball de camp sobre els Balcans, la integració euroatlàntica, la consolidació de la pau i la transformació de conflictes, l'extremisme violent, el diàleg i la mediació. Abans d'incorporar-se al Consell Europeu de Relacions Exteriors (ECFR), va desenvolupar i dirigir projectes col·laboratius de recerca sobre l'extremisme violent, i va gestionar altres iniciatives, com ara un diàleg basat en la diplomàcia de via i mitja (*1.5 track dialogue*) a Macedònia del Nord. Durant les negociacions d'alt nivell sobre l'estatus polític de Kosovo dirigides per l'expresident finlandès Martti Ahtisaari, va treballar com a experta i consultora en el si del Grup de Patrimoni Cultural dins de l'Equip d'Unitat (2005-2007). La seva feina es va centrar en la protecció del patrimoni cultural i religiós de Kosovo. Va ser cofundadora i directora del Consell de Relacions Exteriors de Pristina, i directora executiva de la Iniciativa per a l'Estabilitat de Kosovo. Ha treballat per a l'ambaixada dels Estats Units a Pristina. També ha dut a terme treballs arqueològics de camp a Egipte, Itàlia, Albània i el Regne Unit, i projectes de recerca a Ucraïna i Kirguizstan. És llicenciada per l'University College de Londres (Institut d'Arqueologia), la Universitat d'Oxford (Somerville College) i la Hertie School de Berlín.